

مصرف و سبک زندگی

محمد فاضلی

۱۳۹۸

سرشناسه: فاضلی، محمد، ۱۳۵۳ -
 عنوان و نام پدیدآور: مصرف و سبک زندگی / محمد فاضلی.
 مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری: سی و شش، ۲۳۵ ص: جدول.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۶-۸۹۲-۳
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
 یادداشت: چاپ قبلی: صبح صادق، ۱۳۸۲.
 یادداشت: کتابنامه.
 موضوع: شیوه زندگی
 موضوع: Lifestyles
 موضوع: مصرف
 موضوع: Consumption (Economics)
 موضوع: مصرف -- جنبه‌های اجتماعی
 موضوع: Consumption (Economics) -- Social aspects
 موضوع: شیوه زندگی -- ایران
 موضوع: Lifestyles -- Iran
 رده‌بندی کنگره: HQ ۲۰۴۲
 رده‌بندی دیویی: ۳۰۶/۴
 شماره کتابشناسی ملی: ۳۹۶۱۸۹۳

مصرف و سبک زندگی

نویسنده: محمد فاضلی (عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی)

چاپ نخست: ۱۳۹۸

مجموعه: ۱۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه

حق چاپ محفوظ است.

معاونت امور اجتماعی و فرهنگی
 اداره کل مراکز اسنادی و فرهنگی

انتشارات

علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقانی (جهان)، کوچه

کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن اداره مرکزی:

۸۸۸۸۰۱۵۱؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۶۹۰۷۰؛ تلفن مرکز پخش: ۸۸۸۸۰۱۵۲؛ فکس: ۸۸۸۸۰۱۵۱

آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir

وبسایت فروش آنلاین: www.farhangishop.com

فروشگاه مرکزی (پرنده آبی): خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، بین بلوار گلشهر و ناهید، کوچه کلفام،

پلاک ۷۲؛ تلفن: ۳-۲۲۰۲۴۱۴۰

فروشگاه یک: خیابان انقلاب، رویه روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۱۶-۶۶۹۶۳۸۱۵ و ۶۶۴۰۰۷۸۶

فروشگاه دو: میدان هفت تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛

تلفن: ۷-۸۸۳۴۳۸۰۶

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	سیزده
مقدمه.....	نوزده
سازماندهی کتاب.....	سی و دو
فصل اول: بینش‌های نظری دربارهٔ مصرف.....	۱
تورشتاین ویلن و طبقهٔ مرفه.....	۳
جورج زیمل و مصرف.....	۷
ماکس وبر و منزلت.....	۱۰
آدورنو، هورکهایمر و صنعت فرهنگ.....	۱۷
دو گلاس، ایشروود و معنای مصرف.....	۱۹
پیر بوردیو و سبک زندگی.....	۲۱
موضع نظری و روش شناختی بوردیو.....	۲۲
مفاهیم نظریهٔ بوردیو.....	۲۴
بوردیو و تحلیل مصرف و سبک زندگی.....	۳۳

۳۶	نقد نظریه بوردیو.....
۴۰	کولین کمپل و اخلاق رمانتیک.....
۴۳	پست مدرنیسم و مصرف.....
۴۹	نتیجه.....

۵۵	مصل دوم: مفهوم سبک زندگی.....
۵۶	طرح مفهومی جدید.....
۶۳	تعریف سبک زندگی.....
۶۴	سبک زندگی به عنوان مجموعه رفتارها: تعریف بر مبنای الگوی مصرف.....
۶۵	سبک زندگی به عنوان مجموعه رفتارها: تعریف بر مبنای سامان کلی زندگی.....
۶۹	سبک زندگی: جمع رفتارها و نگرش.....
۷۴	قدرت نمادها و سبک زندگی.....
۷۷	عناصر مفهوم سبک زندگی.....
۷۷	الزامات واژه سبک.....
۷۹	فعالیت و رفتار / ارزش و نگرش.....
۸۰	خصیصه فرد یا گروه.....
۸۱	تشخیص سبک زندگی.....
۸۲	انسجام سبک زندگی.....
۸۲	انتخاب کردن و سبک زندگی.....
۸۴	نتیجه.....

۸۷	فصل سوم: منشأ سبک زندگی.....
----	------------------------------

۸۸	منشأ سبک زندگی
۸۹	طبقه و عوامل اقتصادی
۹۳	ارزش‌ها و تحول ارزشی
۹۷	تحصیلات
۹۹	جنسیت
۱۰۳	سن و دوره عمر
۱۰۵	شغل و فرهنگ شغلی
۱۰۷	سرمایه فرهنگی
۱۰۹	سرمایه اجتماعی
۱۱۱	دین
۱۱۲	عوامل دیگر
۱۱۶	نتیجه
۱۱۷	فصل چهارم: کارکرد و پیامد سبک زندگی
۱۱۸	سبک زندگی و خلق هویت
۱۲۱	سبک زندگی و فرهنگ ناسوتی
۱۲۳	قدرت فرهنگی سبک زندگی
۱۲۴	بازتولید و تحول طبقاتی
۱۲۶	کارکردهای دیگر
۱۲۸	نتیجه
۱۳۱	فصل پنجم: روش‌ها و ابزارهای تحلیل سبک زندگی
۱۳۲	چالش‌های روش تحلیل سبک زندگی
۱۳۵	ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات

۱۳۹	شاخص های سبک زندگی
۱۴۱	مصرف فرهنگی
۱۴۲	فعالیت های فراغت
۱۴۳	شاخص های پراکنده
۱۴۵	فنون تحلیل سبک زندگی
۱۴۶	تحلیل کمی سبک زندگی
۱۴۶	تحلیل عاملی
۱۵۰	تأثیر خوشه
۱۵۲	رگرسیون / رگرسیون لجستیک
۱۵۳	تأثیر مایز
۱۵۴	مدل سازی معادلات اختاری
۱۵۷	تحلیل کیفی سبک زندگی
۱۶۳	نقد روش های تحلیل سبک زندگی
۱۶۴	نتیجه
۱۶۷	فصل ششم: کاربردهای تحلیل سبک زندگی
۱۶۸	سبک زندگی بهداشتی
۱۷۳	سبک زندگی و رفتار ترافیکی
۱۷۶	جهانی شدن و سبک زندگی
۱۷۸	تحلیل سبک زندگی و سیاست اجتماعی
۱۸۱	سبک زندگی و برنامه ریزی فراغت
۱۸۲	سبک زندگی و اثرات زیست محیطی
۱۸۴	نتیجه

فصل هفتم: نتیجه گیری.....	۱۸۷
مدعیات نظری مفهوم و تحلیل سبک زندگی.....	۱۸۸
طبقه و سبک زندگی.....	۱۸۸
تلفیق ساخت و کنش.....	۱۹۱
ذهنیت و رفتار.....	۱۹۳
نگاه چندبعدی به نابرابری.....	۱۹۵
طالعه زندگی روزمره.....	۱۹۵
تخصص سازی مثبت.....	۱۹۶
سبک زندگی و انحام اجتماعی.....	۱۹۷
سبک زندگی و طبقه متوسط.....	۱۹۸
چالش های مفهوم و تحلیل سبک زندگی.....	۱۹۹
چالش های اساسی.....	۲۰۰
تصریح مفهوم سبک زندگی.....	۲۰۱
ماهیت تبیین با سبک زندگی.....	۲۰۲
نقد های روش شناختی.....	۲۰۳
نقد سیاسی مفهوم سبک زندگی.....	۲۰۳
مطالعه سبک زندگی در ایران.....	۲۰۵
مصرف فرهنگی.....	۲۰۶
سبک زندگی مادی.....	۲۰۹
سخن آخر.....	۲۱۱
منابع فارسی.....	۲۱۵
منابع انگلیسی.....	۲۱۹

پیشگفتار

کتابی که اکنون پیش رو است محصول قریب دو سال مطالعه درباره مفهوم سبک زندگی در اوایل دهه ۱۳۸۰ است که اولین بار در سال ۱۳۸۲ منتشر شد. ایده انجام چنین مطالعه‌ای زمانی شکل گرفت که بعد از اجرای طرح تحقیقاتی بررسی ادبیات و مصرف فرهنگی خانوار در «پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات» وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، نیاز به چارچوب نظری قوی‌تری برای تفسیر داده‌های به دست آمده احساس شد. از همین رو، بنا شد تا طرح تحقیقاتی‌ای با هدف بررسی ادبیات نظری مربوط به مفهوم سبک زندگی فرهنگی شود و در آن مطالعه شماری از کتب و مقالاتی که به نحوی در ارتباط با این مفهوم نگاشته شده‌اند، به منظور تهیه گزارشی راجع به نظریه‌های ارائه شده درباره سبک زندگی و چارچوب‌های روش‌شناختی مرتبط با مطالعه آن، مدنظر قرار گرفت.

طرح اولیه تحقیق بر مبنای جست‌وجو در بانک‌های اطلاعاتی موجود و شناسایی سی‌ویک مقاله و پنج کتاب که به نحوی به مفهوم سبک زندگی پرداخته بودند نوشته شد. بر اساس این طرح، بنا بود تا

مجموعه مدارک فوق قرائت شده و پس از فیش برداری، محتوای آن‌ها در قالب گزارشی ارائه شود. اما در واقع، تحقیق مسیری دیگری پیمود. پس از آغاز کار معلوم شد که جست‌وجوی ناقص در بانک‌های اطلاعاتی سبب شده بود تا تعداد متونی که با ارجاع به مفهوم سبک زندگی نگاشته شده‌اند بسیار کمتر از آنچه هست جلوه کند. به علاوه، مشخص شد که این مفهوم به صور مختلف به کار رفته است و برای ارائه گزارشی درخور، باید متون بسیار بیشتری را بررسی کرد.

اگرچه در ابتدا قرار بود تنها سی‌ویک مقاله و پنج کتاب مطالعه و در گزارش نهایی از آن‌ها بهره‌برداری شود، لیکن در عمل افزون بر سیست مقاله و کتاب برای نگارش این گزارش بررسی شده، با این حال، بخش زیادی از ادبیات مربوط به مفهوم سبک زندگی، خصوصاً متون غیرانگلیسی، از ابره این بررسی خارج مانده است. لیکن کتاب حاضر از کامل‌ترین بخش‌ها برای گردآوردن مجموعه نظریه‌ها، ایده‌ها و فنون روش‌شناختی به‌کار آمده است.

شانزده سال از چاپ این کتاب می‌گذرد و به واقع مناسب بود که مجموعه مطالعات صورت گرفته بر بنای مفهوم سبک زندگی در ایران در این بازه زمانی مطالعه شده و در جهت توجه شود. این کار هم تا اندازه‌ای صورت گرفت و پنج‌بار در یک عنوان مقاله که در ارتباط با مفهوم سبک زندگی نوشته شده بود در مجلات معتبر علمی فارسی زبان استخراج شد و حتی کار فیش برداری از آن‌ها نیز انجام شد. کار زمانبر آن بود که محتوای فراهم آمده در متن کتاب گردآوری شده و محتوا بر اساس مطالعه جدید بازنگری شود که به دلایل مختلف این توفیق به دست نیامد و با توجه به در دسترس نبودن چاپ اول کتاب، با همان محتوای قبلی برای چاپ دوم به ناشر سپرده شد.

سبک زندگی از جمله مفاهیمی است که در دنیای امروز زیاد از آن استفاده می‌شود. جست‌وجویی ساده در یکی از موتورهای

جست‌وجوی اینترنتی نشان می‌دهد که این مفهوم تا چه حد عمومیت دارد و در چه زمینه گسترده‌ای از آن استفاده می‌شود. همین گستردگی مفهومی و حوزه وسیع کاربری سبب شده است تا مضمون واقعی آن کماکان غیردقیق و نامشخص باقی بماند. این کتاب با آگاهی کامل بر این وضعیت در پی تحقق بخشیدن به اهداف زیر است:

۱. مروری مختصر بر تاریخ استفاده از مفهوم سبک زندگی در علوم اجتماعی؛
۲. نشان دادن دلالت‌های مفهوم سبک زندگی؛
۳. تشریح نظریاتی که در هر حوزه از علوم اجتماعی با تکیه بر مفهوم سبک زندگی ساخته شده‌اند؛
۴. معرفی ابعاد روش‌شناسی پژوهش درباره سبک زندگی؛
۵. معرفی برخی از مهم‌ترین روش‌های تجربی در علوم اجتماعی که بر مفهوم سبک زندگی تکیه دارند و با الهام از این مفهوم اجرا شده‌اند؛
۶. ارزیابی مدعیات نظری مفهوم سبک زندگی و آنچه دانش جامعه‌شناسی می‌تواند از رهگذر برگزینی این مفهوم به چنگ آورد؛
۷. نقد مفهوم سبک زندگی و چالش‌هایی که مطالعه سبک زندگی پیش رو دارند؛

۸. معرفی مختصر مجموعه‌ای از ایده‌های پژوهشی برای استفاده از مفهوم سبک زندگی در بررسی پدیده‌های اجتماعی در ایران.

اگرچه امیدوارم که این کتاب بتواند در راستای دقیق‌تر کردن برداشت‌های ما از مفهوم سبک زندگی موفق و راهگشای پژوهش‌های تجربی بیشتر درباره این مفهوم و عرصه‌های مرتبط با آن باشد، لیکن باید به نواقص آن نیز اعتراف کرد. این کتاب به واقع پژوهشی نظری است و در زمره پژوهش‌های تجربی غالباً پیمایشی متداول در ایران

نیست. در افتادن با مفهومی به ظاهر ساده است. مفهومی که در پس قریب یک قرن استفاده از آن، کماکان بسیار لغزنده و تعریف نشده است (Veal, 2001). این متن بسیار پربارتر می‌شد اگر ذهنی تحلیلگر و ترکیگر به نگارش آن همت می‌گمارد، ذهنی که بیش از من به پیچ و خم‌های تفکر نظری در علوم اجتماعی آگاهی داشته باشد. این کتاب از هکذر این ناتوانی اندیشه بسیار ضربه خورده است.

در مرتبه بعد، باید اشاره کرد که در برخورد با مفهومی چنین لغزنده و سیال، دشواری کار بسیار است. برخی مفاهیم در علوم اجتماعی رچنان مستوانه نظری‌ای برخوردارند که محقق به راحتی قادر است به سبک‌های اصلی اندیشه‌ورزی درباره آن‌ها را ردیابی کند. مفاهیمی همچون «طایفه اجتماعی» در این دسته قرار می‌گیرند. اما مفهوم سبک زندگی چنین ریژگی‌ای ندارد. در اخیرترین متونی که به نحوی در ارتباط با این مفهوم هستند، تنوع و تکثر برداشت‌ها به حدی است که سبب آزار خواننده می‌شود. اما با تعداد اندک متونی که به بازبینی این مفهوم و سرجمع کردن دستاوردهای آن برای علوم اجتماعی پرداخته‌اند گواه همین مطلب باشد (Chaney, 1996; Filipcova et al., 1999; Veal, 1993, 2000, 2001). رسیدن به متن واحد درباره این همه برداشت‌ها و نظرات مختلف، بسیار دشوار و نهم آن در متن آشکار است.

با همه این نواقص، شاید به چند جهت این کتاب قابل توجه باشد. این اثر جزء اولین متون در علوم اجتماعی ایران است که جامعه‌شناسی مصرف بحثی محوری در آن است. به رغم تحولات زیاد جامعه ایران در زمینه پدیده مصرف، جامعه‌شناسی مصرف کماکان بدقبال و مغفول مانده است. در کنار جامعه‌شناسی مصرف، این کتاب دربردارنده اصلی‌ترین مباحث جامعه‌شناسی فراغت و تفریح^۱ نیز هست. این عرصه

از جامعه‌شناسی نیز در ایران نکاویده و دست‌نخورده باقی مانده است. به علاوه، کتاب حاضر، رویکرد نظری و عملی را در هم آمیخته است. از آنجا که تلاش برای نگارش آن با هدف کمک کردن به مباحث سیاست‌گذاری فرهنگی در زمینه مصرف فرهنگی آغاز شد و بعد به عرصه نظری گام گذارد، هر دو رویکرد را در دل خود دارد. و آخرین دست‌آورد آن نیز تلاش برای تصریح مفهوم سبک زندگی و برآوردن آن‌ها، پژوهشی مناسب از دل آن است. امیدوارم که از خواننده بی‌نسیب، و از دسترس نقد ناقدان به دور نماند.

در این باب باید اذعان کنم که مرا از ابتدا تا انتهای این کاریاری دادند قدر دانی‌های منم. اولیة کار طی مباحثاتی با استاد ارجمندم دکتر احمد رجب‌زاده شکل گرفت و هم‌ایشان برای مهیا کردن مقدمات اجرایی پژوهش بسیار تلاش کردند. همچنین از ابتدا تا انتهای کار مرا برای انجام آن دلگرم کرده‌اند.

تأمین مدارک لازم برای انجام این مطالعه بدون مساعدت کثیری از افراد در جای‌جای این جهان که با ارسال مقالات و کتب خود مرا در اجرای هرچه بهتر تحقیق یاری کردند و اسحاق احمدی عرصه اندیشه را به من آموختند میسر نمی‌شد. از همه آن‌ها برای ارسال مقالات و همچنین پاسخ گفتن به پرسش‌هایم و ارائه پیشنهادات سازنده، سپاسگزارم. بخش عمده متونی که در بخش منابع ذکر شده، مستقیماً توسط نویسندگان آن در دسترس من قرار گرفت. از این گذشته، بخشی از متون با کمک همکارانی در کتابخانه مرکزی دانشگاه مازندران، و کتابخانه و مرکز اطلاع‌رسانی پژوهشگاه نیرو - وابسته به وزارت نیرو - از طریق کتابخانه بریتانیا تهیه شد. بر خود لازم می‌دانم از همه این افراد تشکر کنم. در انتها لازم است تا از مساعدت مدیران سابق «پژوهشگاه فرهنگ،

هنر و ارتباطات» آقایان دکتر مسعود کوثری و دکتر سعید معیدفر که به رغم دیرکرد در اجرای این تحقیق و به طول انجامیدن آن، مساعدت لازم در جهت تمدید مدت اجرای قرارداد به عمل آوردند، تشکر کنم. چاپ جدید این اثر نیز مرهون تلاش های مدیر و کارکنان انتشارات علمی و فرهنگی است که از ایشان سپاسگزارم.

محمد فاضلی

اردیبهشت ۱۳۹۸

www.ketab.ir